

לקראת שבת

עיונים וביאורים בפרשת השבוע
מתורת
הוד כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש
וצוקללה"ה נבג"מ זי"ע

שנה ה' / גליון קס
ערש"ק פרשת ויחי ה'תשס"ה

פתח דבר

בעזה"ת.

לקראת שבת קודש פרשת ויחי, הננו מתכבדים להגיש לקהל שוחרי התורה ולומדי, את הקונטרס 'לקראת שבת' (גליון קס), והוא אוצר בלום בעניני הפרשה מתוך רבבות עניני חידוש וביאור שבתורת נשיא ישראל ומנהיגו, כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זצוקלה"ה נבג"מ זיע"א.

וזאת למודעי, שבדרך כלל לא הובאו הביאורים בשלימותם, ובאיזהו מקומן אף עברו עריכה קלה, ושגיאות מי יבין. ועל כן פשוט שמי שבידו הערה או שמתקשה בהבנת הביאורים, מוטב שיעיין במקורי הדברים (כפי שנסמנו בתוכן העניינים), שם נתבארו הדברים באריכות, במתיקות ובתוספת מראי מקומות.

* * *

ויה"ר שנזכה לקיום היעוד "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", ונזכה לשמוע תורה חדשה, "תורה חדשה מאיתי תצא", במהרה בימינו ותיכף ומיד ממש.

בברכת שבתא טבא,
מכון אור החסידות

יוצא לאור על ידי
מכון אור החסידות

אה"ק:

ת.ד. 2033 כפר חב"ד 72915

טלפון: 03-9604-832 פקס: 03-9607-370

ארה"ב:

353 Kingston Ave., Brooklyn, NY 11213

(718) 732-9017

תוכן העניינים

מקרא אני דורש

ביאור במה שמביא רש"י עה"פ "וישאו אותו בניו . . . ויקברו אותו גו'" הלימוד ד"ולא בני בניו", דזהו רק לשיטת רבי נחמי' שנשאו השבטים כנעניות – ההסברה בכתוב לפי שי' רבי יהודה דפליג עלי'.

(ע"פ לקוטי שיחות חלק ה עמ' 261 ואילך)

יינה של תורה

ביאור דברי רש"י על "בנימין זאב יטרף" "נבא שעתידין להיות חטפנין" ע"פ פנימיות הדברים; ענין ה"חטיפה" בעבודת התשובה ובענין ד"זדונות נעשין לו כזכיות".

(ע"פ לקוטי שיחות חלק כה עמ' 275 ואילך)

חידושי סוגיות

יביא קושיית הרי"ף דר"י עצמו הסיח בסעודה כשהורה הדין, ויקשה עוד בכמה פנים בסוגיא זו / יבאר דר"נ הי' סובר להתיר הסחה בד"ת דליכא בה חשש סכנה, ור"י חידש דחשיב לשכיחא היזיקא / יבאר כל השקו"ט דר"נ ור"י, דאיפליגו בגדר הא דאין סומכין על הנס בדיני תורה.

(ע"פ לקוטי שיחות חלק לה עמ' 223 ואילך)

הוספה – דרכי החסידות

אגרת קודש מכ"ק אדמו"ר מוהרי"צ מליובאוויטש נ"ע – י' דברים במעלת תורת החסידות.

(אגרות קודש חלק ד עמ' כו)

מקרא אני דורש

”וישאו אותו בניו” ולא בני בניו

ביאור במה שמביא רש”י עה”פ ”וישאו אותו בניו” . . ויקברו אותו גו” הלימוד ד”ולא בני בניו”, דזהו רק לשיטת רבי נחמי’ שנשאו השבטים כנעניות – ההסברה בכתוב לפי שי’ רבי יהודה דפליג עלי’

א. בפרשתנו מסופר על קבורת יעקב על ידי בניו והכתוב אומר: ”ויעשו בניו לו כן כאשר צום. וישאו אותו בניו ארצה כנען ויקברו אותו במערת שדה המכפלה וגו’” (נ. יב-ג).

ופירש רש”י: ”וישאו אותו בניו – ולא בני בניו, שכך צום: אל ישא מטתי לא איש מצרי ולא אחד מבניכם שהם מבנות כנען, אלא אתם”.

והנה, פירוש זה של רש”י תלוי במחלוקת שהביא רש”י לעיל בפ’ וישב (לז, לה), בפירוש הכתוב (לגבי יעקב) – ”וכל בנותיו”: ”רבי יהודה אומר: אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט ונשאום. רבי נחמי’ אומר: כנעניות היו, אלא מהו ’וכל בנותיו’ – כלותיו, שאין אדם נמנע מלקרות לחתנו בנו ולכלתו בתו”.

והיינו, שדברי רש”י כאן הם אליבא דרבי נחמי’, שנשותיהם של השבטים – כלותיו של יעקב – כנעניות היו, ולכן צוה יעקב שלא ישאווהו בניהם (נכדיו) ”שהם מבנות כנען”; ואילו לפי רבי יהודה נשאו השבטים את אחיותיהם [היינו: שכל אחד מהשבטים נשא את אחותו מאביו שנולדה לאם אחרת, שהרי אחותו מאמו אסורה גם לבני נח], כך שבני בניו

של יעקב לא היו מבנות כנען כלל, אלא היו נכדיו משני הצדדים, כי גם אבותיהם וגם אמותיהם היו ממשפחת יעקב גופא.

אלא שלפי זה אינו מובן: הרי הדיוק "בניו ולא בני בניו" מיוסד הוא בלשון הכתוב; ואיך יפרנס רבי יהודה לשיטתו – שבני בניו של יעקב לא היו מבנות כנען – דיוק זה? מדוע איפוא ביאר רש"י דיוק זה דוקא לפי שיטת רבי נחמי', ולא הזכיר כיצד יפורש הכתוב לשיטת רבי יהודה?!

ב. ויש לומר:

דיוק זה של "בניו – ולא בני בניו" אינו מוכרח מעצם תיבת "בניו", שהרי כבר לימדנו רש"י (פ' וירא כ, יב) ש"בני בנים הרי הם כבנים", ואם כן, "בניו" יכול להיות כולל גם בני בנים.

[וכן מוכח גם מהמשך דברי רש"י כאן גופא, שפירש שמתוך בני יעקב היו שנים שלא נשאו את ארונו: לוי ויוסף, ומנשה ואפרים – שהם נכדי יעקב – נשאו במקומם].

אלא, דיוקן של רש"י הוא מזה שתיבה זו מיותרת היא: הרי כבר בפסוק קודם נאמר "ויעשו בניו לו כן כאשר צום", ואם כן, ה' להכתוב לומר "וישאו אותו ארצה כנען" בלי להוסיף תיבת "בניו", שהרי כבר ידוע לנו קודם שב"בניו" עסקינן;

ומזה שחזר הכתוב תיבת "בניו" עוד הפעם, מדייק רש"י שזה נאמר לשם הדגשה: דוקא בניו – ולא בני בניו (אלו שמבנות כנען).

ולפי זה יש לומר, שלכן מפרש רש"י דוקא אליבא דרבי נחמי' ואינו מזכיר את שיטת רבי יהודה – כי לפי שיטת רבי יהודה אין הכרח לדייק ביתור זה של תיבת "בניו", ואפשר שפיר להשאיר תיבת "בניו" כפשוטה, באופן שיכלול גם בני בנים (ולכן אין צורך בפירוש כלל לשיטתו).

ג. וביאור הענין – מדוע הדיוק ביתור תיבת "בניו" נדרש דוקא לפי רבי נחמי', ולא לפי רבי יהודה:

הנה בביאור יסוד המחלוקת, האם השבטים נשאו את אחיותיהם או שנשאו מבנות כנען, נתבאר כבר (הובא במדור זה בגליון קיד – ש"פ וישב ה'תשס"ז), שהשאלה היא עד כמה יש לדייק בלשון הפסוק.

כי הנה, מחלוקת זו כתב רש"י בפרשת וישב (כנ"ל) – אולם בפירושו לפני כן, בפרשת וישלח (לה, יז) נקט רש"י בפשטות כשיטת רבי יהודה ש"עם כל שבט נולדה תאומה", ולא הזכיר את שיטת רבי נחמי' כלל.

לקראת שבת

ז

ונתבאר בזה, שבאמת מצד הסברא הפשוטה צריך לומר כדעת רבי יהודה, שהשבטים נשאו את אחיותיהם ולא מבנות כנען – כי, לאחר שהתורה מספרת עד כמה התנגד אברהם לכך שיצחק ישא מבנות כנען, וכן יצחק התנגד לכך שיעקב ישא מבנות כנען, לא מסתבר כלל שבניהם השבטים ילכו וישאו מבנות כנען! [וכקושיית הש"ס (פסחים נ, א): "אפשר בא אברהם והזהיר את יצחק, בא יצחק והזהיר את יעקב, ויהודה אזיל ונסיב"? וכן למד רש"י בפירושו (וישב לח, ב)].

כל זה שבפירושו בפ' וישב נזקק רש"י להביא את דעת רבי נחמ"י, שהשבטים נשאו מבנות כנען – הוא מכח דיוק בלשון הכתוב: כיון שהכתוב אומר "וכל בנותיו" (ולא "בנותיו" סתם), הרי משמע שבא לחדש סוג נוסף ב"בנותיו" של יעקב; ולכן על כרחך צריך לפרש, שמלבד הבנות עצמן היו גם כלות מבנות כנען – שהן אינן בנות ממש, ורק נקראות בשם "בנותיו", ואותן בא הכתוב לרבות בתיבת "וכל".

אמנם רבי יהודה לא מתחשב בדיוק זה של "וכל בנותיו", והוא נשאר בדעתו שהשבטים נשאו את אחיותיהם ולא מבנות כנען – למרות שלפי זה נמצא שהי' ליעקב רק סוג אחד של "בנות", בנות כפשוטן, ולא מובנת ההדגשה "וכל בנותיו" – כי שיטת לימודו של רבי יהודה היא לשים דגש על הענין בכללותו, ולא כל כך בדיוקים פרטיים כגון אלו (וראה בארוכה שיחת ש"פ עקב תשכ"ו).

ד. ומעתה יובן בעניננו:

כל דיוק זה של "בניו ולא בני בניו", מתאים לשיטת רבי נחמ"י, שדרך לימודו היא להתעכב בעיקר על דיוק הלשון [כשם שבפ' וישב הוא מדייק בתיבת "וכל בנותיו", ומוכיח ממנה שהיו ליעקב כלות בנוסף לבנות כפשוטן];

אולם לשיטת רבי יהודה אין הכרח לדייק כך, כי לדרך לימודו אין הכרח להתעכב על דיוקים כגון אלו [כשם שבפ' וישב אין הוא מתחשב בדיוק הלשון "וכל בנותיו"], ולשיטתו אפשר שפיר לפרש שבאמת ב"בניו" נכללים גם בני בנים, וגם הם נשאו את ארון יעקב.

וגם בסברא מובן הענין, כי לרבי נחמ"י שהשבטים נשאו כנעניות – מובן שיש פגם וחסרון בבניהם, שהרי "ארור כנען" (נח ט, כה); ואילו לרבי יהודה שהשבטים נשאו את אחיותיהם, הרי רק לאחר מתן תורה נאסרו בזה, ואילו לפני מתן תורה שעדיין לא נאסרו – אין פגם וחסרון בבנים הנולדים מנישואין אלו.

ואדרבה:

מבואר בתורת החסידות (יסודות עם דא"ח' (לרבינו הזקן בעל התניא) קב, ב"ג. דרך מצוותיך' כט, ב), מיוסד על המבואר בקבלה, שטעם איסור עריות נובע מזה שברוחניות מורים איסורים

לקראת שבת

אלו על יחודים נעלים ביותר, ומחמת מעלתם אין העולם התחתון מסוגל לקבלם, כך שכאשר מגלים אורות נעלים אלו כאן למטה, יכול לבוא מזה היזק בקדושה. [בדוגמת אדם המסתכל בשמש ללא הסתר – שעניו מסתנוורת]. ולכן לאחר מתן תורה, שאז התורה ניתנה לכל בני ישראל בשווה ("תורה אחת יהי לכם"), נאסרו העריות על כולם (גם לאלו שכן מסוגלים לקבל זאת).

מזה מובן, שקודם מתן תורה, כאשר עדיין לא נאסרו העריות – הנה עבור אלו שיכולים היו לקבל את האורות הנעלים הללו, לא הי' בהם חסרון, והי' בזה משום מעלה. ולכן אין כל פגם בבני בניו של יעקב – לשיטת רבי יהודה – מזה שנולדו מנישואי אח ואחות, ואדרבה, מאחר שהי' בכח השבטים לקבל את האורות הנעלים הי' זה למעליותא.

יינה של תורה

”זאב יטרף” – ענין ה’חטיפה’ ע”פ פנימיות

ביאור דברי רש”י על ”בנימין זאב יטרף” נבא שעתידין להיות חטפנין ע”פ פנימיות הדברים; ענין ה’חטיפה’ בעבודת התשובה ובענין ד’זדונות נעשין לו כזכות’

א. הברכה שיעקב אבינו ברך את בנימין (בפרשתנו מט, כז) היא: ”בנימין זאב יטרף בבקר יאכל עד ולערב יחלק שלל”.

ופירש רש”י: ”בנימין זאב יטרף” – ”זאב הוא אשר יטרף, נבא על שיהיו עתידין להיות חטפנין וחטפתם לכם איש אשתו (שופטים כא, כא) בפלגש בגבעה, ונבא על שאול שיהי נוצח באויביו סביב שנאמר (ש”א יד, מז) ושאול לכד המלוכה וילחם במואב ובאדום וגו’ ובכל אשר יפנה ירשיע”.

ב. הביאור בזה ע”פ ”יינה של תורה” שבפירושו רש”י:

נתבאר בכ”מ (ראה זח”א קנג, ב. ועוד) החילוק בין הדרגות דיוסף ובנימין, שיוסף נקרא ”צדיק עליון” ובנימין ”צדיק תחתון”. ומהחילוקים ביניהם (ראה תו”א תרומה פ, ד. ובכ”מ): צדיק עליון עבודתו היא בדרך מלמעלה למטה – דעסקו הוא בהמשכת אלקות (מעלה) בעולם (מטה); ואילו צדיק תחתון – עבודתו היא בדרך העלאה מלמטה למעלה, זיכוך התחתון (דעי”ז מעלהו למעלה).

לקראת שבת

ועוד מבואר, שהעבודה ד"צדיק תחתון" (בנימין) היא ע"ד עבודת התשובה, מאחר שזהו ג"כ החידוש בתשובה – דנלחם עם הלעו"ז, עד שמהפך ומעלה את הרע לטוב, "זדונות נעשו לו כזכיות" (יומא פו, ב).

וזהו ג"כ הביאור הפנימי בברכת יעקב לבנימין – "בנימין זאב יטרף": דזוהי ברכה על עבודת התשובה, שהיא באופן של "יטרף" וחטיפה. היות ששלימות התשובה היא בעת שהיא מהפכת הזדונות להיות כזכיות, ה"ה באופן של חטיפה: ש"חוטפים" את ניצוצי הקדושה שהיו ברשות הקליפה ומעלים אותם לקדושה.

וענין זה קשור עם חוזק נפשי מיוחד שיש לבעל תשובה (כפשטות הענין, שהרי היכולת "לחטוף" מהמנגד דורשת גבורה יתירה) – דזה שבכח הבעל תשובה "לחטוף" את הניצוצות מרשות הקליפה, ה"ז מחמת (להעיר מתניא פ"ז יב, א) שעבודת התשובה היא "בחילא יתיר" (כ"ה בכ"מ. ובזח"א שם, ב) – יותר מעבודת הצדיקים.

ג. עפ"ז יובן הטעם (בפנימיות הענינים) שרש"י מבאר ומפרש את הברכה של "בנימין זאב יטרף", שהכוונה היא ל"עתידין להיות חטפנין . . בפלגש גבעה"; היות שדוקא בזה בא לידי ביטוי העילוי של תשובה בתכלית, שיכולים להפוך לקדושה אפילו ענין כזה שקשור ומסובב מפלגש בגבעה.

ולכן מזה נשתלשל הענין ד"וחטפתם לכם איש אשתו": כיוון שעבודת התשובה אינה באופן ד"תמידים כסדרם", עבודה מסודרה, אלא דוקא באופן ד"חילא יתיר" – לכן הי' זה אצלם לא באופן ד"כי יקח איש אשה" (כפי שזה ע"פ סדר הרגיל) אלא דוקא באופן של "וחטפתם לכם".

[וזהו ג"כ הא דדייק רש"י בשאול "ובכל אשר יפנה ירשיע", שזהו ענין התשובה, דבעת שהיא בדרגא הגבוהה, נעשה מהרשע גופא (עונות) הנצחון של קדושה (זכיות)].

ד. ובזה רואים אנו ענין נפלא:

הפסוק "בנימין זאב יטרף" הוא התחלת הקריאה ד"שישי", והנה סיום הקריאה הוא בכתוב (שיוסף אומר לאחיו): "אל תיראו . . ואתם חשבתם עלי רעה אלקים חשבה לטובה למען גו' להחיות עם רב" (ג, יט"ב).

ולכאורה צריך להבין:

א) מטרת יוסף בדבריו אלו, היתה בכדי לנחם את אחיו ושיהי' ברור אצלם שלא ציערוהו בזה שמכרוהו (ולכן אין להם כלל מקום לחשוש שמא יגמול להם רעה) – א"כ אין מקום לכאור' להזכיר הא ד"ואתם חשבתם עלי רעה", שבזה מתבטא מחשבתם הרעה דוקא? אלא הי' צריך לומר רק אודות הצד הטוב: "אל תיראו גו' אלקים חשבה לטובה גו'".

לקראת שבת

יא

ב) מדוע השתמש יוסף בלשון "להחיות עם רב" – רש"י הרי פירש קודם לכן (וישלה לג, יא) את החילוק בין יעקב לעשו, שיעקב אמר "יש לי כל" ועשו אמר "יש לי רב" (לשון גאוה): א"כ, ה' מתאים יותר הלשון "להחיות כל העם" (וכיו"ב).

ה. אלא שבזה אנו רואים את ה"נעוץ תחלתן בסופן" – כשבתחלת ששי מודגשת המעלה שבאה ע"י התשובה, שנעשה על-ידיה אתהפכא חשוכא לנהורא, שדוקא עי"ז נעשה יתרון האור מן החושך – ועד"ז היא ההדגשה בסוף ששי:

יוסף הסביר לאחיו, איך שהמחשבה רעה עצמה נהפכה לטוב, שמה"חשבתם עלי רעה" נהי' "להחיות":

היכולת לכך שהמחשבה הרעה תהפך לטוב, היא מצד זה ש"אלקים חשבה לטובה": ה"רעה" שבכוונה היא רק מצד האדם (נייר כג, א), אבל הכוונה העליונה ("אלקים חשבה") היא "לטובה", שמהרעה תבוא טובה.

וממשיך הפסוק: "להחיות עם רב" – שהטובה תבוא דוקא מענין הפכי, וזאת כיון שהניצוצות שנמצאים בקליפות יש להם שורש נעלה – "רב", ובלשון החסידות – שרשם הוא מעולם התהו ששם ישנם "אורות מרובים"; ועי"ז שמבררים את הניצוצות ומוציאים אותם מהקליפה, עי"ז נעשה "יתרון האור" – "אורות מרובים" "להחיות עם רב" שמקבלים "חיות" באופן של "רב". בדוגמא להאמור לעיל, שדוקא בעבודת התשובה ישנו העילוי של "בחילא יתיר".

חידושי סוגיות

בסוגיא דאין מסיחין בסעודה

יביא קושיית המפרשים דר"י עצמו הסיח בסעודה כשהורה הדין, ויקשה עוד בכמה פנים בסוגיא זו / יבאר דר"נ ה' סובר להתיר הסחה בד"ת דליכא בה חשש סכנה, ור"י חידש דחשיב לשכיחא היזיקא / יבאר כל השקו"ט דר"נ ור"י, דאיפליגו בגדר הא דאין סומכין על הנס בדיני תורה

א.

יביא קושיית המפרשים דר"י עצמו הסיח בסעודה כשהורה הדין,
ויקשה עוד בכמה פנים בסוגיא זו

איתא בגמרא (תענית ה, ב): "רב נחמן ורב יצחק הוי יתבי בסעודתא, אמר לי' רב נחמן לרב יצחק לימא מר מילתא, א"ל הכי אמר רבי יוחנן אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה (כשיוצא הקול נפתח אותו כובע שעל פי הקנה ונכנס בו המאכל ומסתכן . . מאכל ומשתה הולך דרך הושט (פרש"י תענית שם¹)), בתר דסעידי² א"ל הכי אמר

(2) כ"ה הגירסא בע"י. ובגמ' "בתר דסעוד".
ופשוט דשניהם היו יושבין בסעודה. ואולי לפי גירסת הע"י מוכח דלפנ"ז כבר הפסיק ר"י מלסעוד – ראה לקמן סוף הערה 18.

(1) וידועה השקו"ט אם הפירוש לתענית הוא מרש"י (ראה מהר"ץ חיות סוף מס' תענית. שם הגדולים (להחיד"א) מערכת גדולים ערך רש"י קרוב לסופו).

לקראת שבת

יג

רבי יוחנן יעקב אבינו לא מת (אלא (פרש"י תענית שם 1) חי הוא לעולם³), א"ל וכי בכדי ספרו ספדיניא וחנטו חנטייא וקברו קברייא (פרשתנו נ. ב. שם, יו"ד. יג), א"ל מקרא אני דורש שנאמר (ירמי' ל, י) ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים, מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים".

וכבר עמדו מפרשים (ראה בארוכה במפרשי העין יעקב) על כמה דיוקים בזה:

חדא, מה הרויח רב יצחק בזה שאמר הדין ד"אין מסיחין בסעודה", הא מ"מ גם על אמירה זו חל זה ש"אין מסיחין בסעודה"⁴, ואדרבה, כיון שרצה לומר לו "יעקב אבינו לא מת", שהוא דיבור מועט יותר מהדיבור ד"אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבוא לידי סכנה", הול"ל מאמר זה ("יעקב אבינו לא מת") תיכף כשביקשו "לימא מר מילתא"?

ובפ"י הרי"ף לע"י (סו) כתב לפרש, דבאמרו "אין מסיחין בסעודה" לא היתה כוונתו לבאר הא דאין הוא (רב יצחק) יכול "לימא מילתא"⁵, אלא רק להוכיחו על שדיבר אליו בתוך הסעודה⁶, וזהו כיון שלאפרושי מאיסורא יש לו דין קדימה⁷ לגבי שאר ד"ת⁸ [ולאידך, המאמר "יעקב אבינו לא מת" אין בו נפקותא למעשה ולא להלכה⁹, ולכן אין צורך באמירתו באמצע הסעודה].

אבל פ"י זה צ"ע לכאורה, דלפ"ז הי' לו רק להשמיעו פסק ההלכה "אין מסיחין בסעודה", ולא להאריך כדיבורו (בסעודה) ולבאר גם טעם הדין "שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה". ואף שבזה הגדיל חומר הדבר, דחמירא סכנתא מאיסורא (חולין י, א.

(עוה"פ) לימא לן מר מילתא (דאגדתא)". וראה הערה 9.

7 ועד שדוחה כמה איסורים כמו להורות לפני רבו (ראה עירובין סג, א. רמב"ם הל' ת"ת פ"ה ה"ג. טושו"ע יו"ד סרמ"ב סי"א), איסור אמירת ד"ת בבית המרחץ (שבת מ, ב. רמב"ם הל' ק"ש פ"ג ה"ה. שו"ע (ודאדה"ז) או"ח ספ"ה ס"ב (ס"ד)). ועוד.

8 ראה פרי מגדים או"ח סק"ע (א"א) סק"א שמביא דברי הגמ' כאן, ומסיים: הא לאפרושי מאיסורא יראה משיחין אע"ג דחמירי סכנתא מאיסורא. וראה לקמן בפנים.

9 עיון יעקב לע"י כאן. אבל להעיר, דנפק"מ לענין טומאה דמת מטמא ואין חי מטמא – ראה נדה ע. ב. וידועה השקו"ט בנוגע לקברי צדיקים. ואכ"מ.

3) ובתוס' שם: וכן משמע דכתיב (פרשתנו מט, לג) ויגוע ולא כתיב וימת כדמפרש בסוטה (יג, א) גבי מעשה דחושים. ועד"ז הוא ברש"י עה"ת פרשתנו שם "ויגוע ויאסף, ומיתה לא נאמרה בו ואמרו רז"ל יעקב אבינו לא מת".

4) וגם על אמירה דתיבה אחת, אמן – ראה ברכות מג, א. רמב"ם הל' ברכות פ"ז ה"ו. רא"ש ברכות שם פ"ו סל"ד, ע"פ ירושלמי שם פ"ו ה"ו. טושו"ע (ודאדה"ז) או"ח סקע"ד ס"ח (סי"א).

5) כבפרש"י ד"ה שמא יקדים: לפיכך לא אומר לך כלום.

6) ולכאורה כן מוכרח להגירסא שהובאה בדק"ס "לימא לן מר מילתא דאגדתא"^א, ובתר דסעיד "א"ל

א) ולהעיר מר"ח לתענית שם "אין אומרים דבר הלכה בסעודה".

לקראת שבת

טושו"ע או"ח סקע"ג ס"ב. יו"ד סקט"ז ס"ה בהגהה), אכתי קשה דאדרבה, מטעם זה גופא אין לו להאריך בדיבורו עתה (באמצע הסעודה), אלא לקצר ככל האפשרי, וכיון שלהפרישו בפועל מסכנתא די באמירת עצם ההלכה "אין מסיחין בסעודה", למה לא המתין עם הוספת טעם ההלכה עד בתר דסעיד.

(ותו יש לדייק דודאי אינו לחינם מה שהביא הש"ס ב' המימרות בסמיכות זל"ז, ולהלן יתבאר איך שמאמר ר"י ("הכי אמר ר"י") שאמרו "בתר דסעיד", "יעקב אבינו לא מת", יש לו קשר ושייכות עם הדיבור ("הכי אמר ר"י") שבתוך הסעודה "אין מסיחין בסעודה"¹⁰).

עוד מצינו להקשות בהמשך הגמ', "א"ל וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וקברו קברייא א"ל מקרא אני דורש . . מה זרעו בחיים אף הוא בחיים – היינו שבתחילה חשב לפרש דלא מת ממש (עד שאין זקוקים להספד וחניטה וקבורה), וא"כ אמאי שאל "וכי בכדי ספדו כו", לכאורה עדיפא הו"ל להקשות, האין ה' באפשרותם כלל ועיקר לעשות מעשה ד"ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וקברו קברייא", והרי "לא מת"¹¹ גם צ"ע במענת ר"י, מה השיב לו ממקרא ד"אל תירא עבדי יעקב גו", דלכאורה אין בזה לתרץ הא ד"וכי בכדי . . חנטו חנטייא כו"¹².

יש מפרשים (חדא"ג מהרש"א תענית שם. וראה רשב"א לע"י שם), שלפי ביאורו שמקורו מקרא ד"אל תירא גו" ודורש "מה זרעו בחיים אף הוא בחיים", הרי הוא מבאר כוונתו בדבריו הראשונים, שזה שיעקב אבינו לא מת אין הכוונה לחיי הגוף, שבזה היתה מיתה, אלא בנפש קאמר.

אבל (נוסף ע"ז שלפ"ז אינו מובן מהו החידוש שדוקא ביעקב נאמר בו שלא מת, הרי חיי הנפש של כל הצדיקים הם חיים נצחיים): בפרש"י בגמ' שם כ' "מקרא אני דורש, והאי דחנטו חנטייא סבורים היו שמת", וכ"כ לאח"ז (ד"ה אף הוא בחיים) "ודחנטו חנטייא נדמה להם שמת אבל חי ה'". ומזה מוכח¹³ שס"ל לרש"י שכוונת הגמ' "יעקב אבינו לא מת" היא, שגופו לא מת, וכפשטות לשונו "לא מת, אלא חי הוא לעולם".

ולבד מכ"ז קשה לכאורה בפרש"י זה, דלדבריו העיקר חסר כאן מן הספר¹⁴, שהתירוך על השאלה "וכי בכדי כו" הוא כי רק "נדמה להם שמת" (וזה לא נזכר בגמ'), ואילו זה ש"מקרא אני דורש" הוא רק רא"י (מן הכתוב) שיעקב אבינו לא מת.

12) ראה הרי"ף לע"י וענף יוסף שם.

13) וכן משמע מתוד"ה יעקב הנ"ל הערה 3. וראה מפרשי התורה (ומפרשי רש"י) פרשתנו עה"פ מט, לג. וראה לקר"ש ח"ד ע' 1260 ואילך. חכ"ו ע' 7 ואילך.

14) ראה גם חדא"ג מהרש"א שם.

10) ראה בקושיא זו ובביאור דברי הגמ' בכלל (ע"ד הקבלה) – בס' תורת לוי יצחק (לאאמו"ר ז"ל) בתחלתו.

11) ראה עיון יעקב ובהמובא בעץ יוסף לע"י. ועוד.

ב.

יבאר דר"נ הי' סובר להתיר הפחה בד"ת דליכא נה חשש סכנה,
ור"י חידש דחשיב לשכיחא היוקא

יש לומר הביאור בזה, ובהקדם דסיפור זה בגמ' (ע"ד ר"נ ור"י דהוי יתבי בסעודתא), בא בהמשך לכו"כ מאמרים לפנ"ז ששאל ר' נחמן את ר' יצחק, ור' יצחק ענה לו "הכי אמר רבי יוחנן", ותוכן כמה מאמרי רבי יוחנן אלה הוא ע"ד הנהגה נסית של הקב"ה עם בני ישראל, וכהא דא"ל במאמר הראשון שבסוגיא שם (ה, א): "א"ל ר"נ לר"י יורה בניסן היא יורה במרחשון כו" א"ל הכי אמר רבי יוחנן בימי יואל בן פתואל נתקיים מקרא זה דכתיב כו' אותה שנה יצא אדר ולא ירדו גשמים ירדה להם רביעה ראשונה באחד בניסן א"ל נביא לישראל צאו וזרעו אמרו לו מי שיש לו קבים חטים או קבים שעורין יאכלנו ויחי' או יזרענו וימות אמר להם אעפ"כ צאו וזרעו נעשה להם נס ונתגלה להם מה שבכתלין כו' יצאו וזרעו שני ושלישי ורביעי וירדה להם רביעה שני' בחמשה בניסן הקריבו עומר בששה עשר בניסן נמצאת תבואה הגדילה בששה חדשים גדילה באחד עשר יום כו"י.

ובהמשך למאמרי רבי יוחנן אלה (שנאמרו בשמו לר"נ ע"י ר' יצחק) מביא הש"ס הסיפור דידן, דהוי יתבי בסעודתא, וביקש ר"נ מר"י "לימא מר מילתא", דיש לומר, שגם ר"נ ודאי ידע ההלכה "אין מסיחין בסעודה" (מפני חשש סכנה), אלא שכוונת בקשתו "לימא מר מילתא" היתה לדברי תורה⁶, וס"ל שדין זה הוא רק בנוגע לשיחת חולין¹⁵, אבל בד"ת אין לחוש לסכנה, כי תורה מגינא ומצלי (סוטה כא, א), ואדרבה, ממאמר המשנה (אבות פ"ג מ"ג)¹⁶ דשולחן ש"לא אמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו מזבחי מתים" מובן שיש חיוב אמירת ד"ת בסעודה, וכיון שכן אין לחוש לסכנה, כי כאשר ישראל עוסקים בתורה (ע"פ ציווי השם), הקב"ה שומרם גם אם ע"פ טבע יש חשש סכנה.

ועפ"ז מובן הטעם שענה לו ר' יצחק "הכי אמר רבי יוחנן אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה", ולא הסתפק בהודעת עצם הדין "אין מסיחין בסעודה", כי בזה כיוון לבאר ולהדגיש שדין זה חל¹⁷ גם אדברי תורה¹⁸. והוא ע"ד ההלכה לענין דבר

שלא אמרו עליו ד"ת כאלו אכלו מזבחי מתים". וצ"ל דכוונתו לפני האכילה או בסוף הסעודה, כמ"ש בערוך השולחן שם.

בפרישה לטור או"ח שם סק"א "ונראה דאפילו בין תבשיל לתבשיל אין מסיחין כל זמן שדעתו עוד לאכול" (ע"ש ראייתו). אבל באל"י רבה שם פליג וכתב "וודאי דמותר בין תבשיל לתבשיל" (והביאו במשנה ברורה סק"א). וראה ברי"ף לע"י שם: וכיון שבא להוכיחו הוא סילק עצמו מלסעוד כדי להשיבו. ולכאורה נראה לפי, שסילק עצמו

15) ראה עיון יעקב לע"י שם (באופן אחר קצת).

16) וראה הערה 18.

17) אבל בעיון יעקב שם, דר"י אמר דודאי ד"ת מותר לומר לו בתוך הסעודה, אבל שיחה שאינה של ד"ת אף של ת"ח כו' חיישינן לסכנה. ע"ש. וצ"ע.

18) כבר"ח כאן "אין אומרים דבר הלכה בסעודה". ובמג"א או"ח סק"ע סק"א "אין מסיחין אפילו בד"ת (כ"ה בגמ') – וממשיך – כל שלחן

לקראת שבת

מצוה, דאף ש"שומר מצוה לא ידע דבר רע" (קהלת ח, ה¹⁹) ושלוחי מצוה אינן ניוזוקין (פסחים ח. ב. וש"נ), מ"מ, "היכא דשכיח היזיקא²⁰ שאני, שנאמר (ש"א טז, ב) ויאמר שמואל איך אלך (למשוח את דוד, ואע"פ ששלוחו של מקום הי' הרי הי' ירא – רש"י (פסחים שם ד"ה איך אלך)) ושמע שאול והרגני ויאמר ה' עגלת בקר תקח בידך גו" (פסחים ח. ב. וש"נ), ועד"ז בענייננו, דכיון שטעם הדין הוא "שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה"²¹, הרי חשש הסכנה הוא באופן של "שכיח היזיקא", ולכן אין מסיחין בסעודה אפילו בד"ת.

ג.

יבאר כל השקו"ט דר"נ ור"י, דאיפליגו בגדר הא דאין סומכין על הנם כריני תורה ובוזה יש לבאר גם המשך הסיפור, ד"בתר דסעיד א"ל הכי אמר רבי יוחנן יעקב אבינו לא מת":

לפי הפירוש דלעיל נמצא, שבמענה ר' יצחק "אין מסיחין כו' ויבא לידי סכנה", נרמז ענין כללי בגדר דיני המצוות, דאף שאמר רבי יוחנן שישנם כמה פעמים ואופנים שהקב"ה עושה נסים לישראל, מ"מ, קיום הדינים צ"ל בדרך טבע העולם. ולכן, אף שהתורה יש בה סגולה של הגנה והצלה, אין לסמוך ע"ז במקום דשכיח הזיקא וזוקקים להנהגה נסית.

אלא שבגדר זה גופא (שבעשיית המצוות אין סומכין על נס וסגולה) אפשר לחקור בטעם וסברא, אם זהו מצד גדר וענין הטבע, שחוקי הטבע עצמם הם בריאתו של הקב"ה, וכמבואר בר"ן (דרשות הר"ן דרוש שמיני הקדמה הראשונה), "שחפץ השי"ת ורצונו לקיים מנהגו של עולם בכל מה דאפשר והטבע יקר בעיניו ולא ישנהו אלא לצורך הכרחי"²², ולכן, אין רצונו של הקב"ה שקיום הדינים יהי' באופן שיתבטלו חוקי הטבע. או י"ל דזהו מצד גדר הדינים גופא, כלומר, שעיקר ענין החיובים שמחוייבים בהם הוא להתקיים בטבע העולם (ולא לשנותו).

פירוש, דלאופן הא', מעשה המצוה צ"ל בטבע לפי שגם הדינים הם (ככיכול) תחת הגדרת חוקי הטבע (מצד "חפץ השי"ת ורצונו לקיים מנהגו של עולם"), ולכן חיוב קיומם מוגבל ולא נאמר אלא למצבים אלה שאפשר לקיימן ע"פ טבע; משא"כ לאופן השני, אין זה שבכח חוקי הטבע מצד עצמם הם מגבילים וגודרים קיום התומ"צ של האדם, ורק

(א). קדושין (לט, סע"ב). חולין (קמב, א).

21 ע"ד לשון הגמ' "ויבא לידי סכנה" הוא גם ברמב"ם ורא"ש שבהערה 4. ובשו"ע אדה"ז שם "ונמצא בא לידי סכנה".

22 וראה גם חינוך מצוה תקמו.

מלסעוד בכלל ולא בין תבשיל לתבשיל, אבל לא משמע כן מהמשך הגמ'. ואכ"מ.

19 וראה שדי חמד ח"ג תרסה, ב ואילך. ח"ט איתתפ, ג ואילך.

20 בר"ח שם "קביעא הזיקא". וכ"ה ביומא (יא),

לפי שכך צ"ל מצד גדר המצוות עצמן, שפעולתן צ"ל בטבע²³ (ולא באופן שחוקי הטבע מתבטלים).

ויש לומר, שבזה פליגי ר"י ור"נ:

"בתר דסעיד א"ל הכי אמר רבי יוחנן יעקב אבינו לא מת", שיש לומר, שכוונת ר' יצחק בזה היא להדגיש, שאין טעם הדבר שקיום הדינים צ"ל ע"פ הטבע (כמודגש בזה שאין מסיחין בסעודה אפילו בד"ת) משום שדיני התורה מוגבלים מתחילתם בטבע, כי אדרבה, "יעקב אבינו לא מת", כלומר, לא זו בלבד שאינו מוגדר בטבע, אלא עוד זאת, שהוא למעלה מגדרי כללות הבריאה, דמצד גדר הבריאה צ"ל מיתה בעולם, שהרי אי אפשר לנבוא להיות קיים בקיום נצחי²⁴, ואילו "יעקב אבינו לא מת", והיינו לפי שיעקב אבינו שהוא בחור שבאבות²⁵ שכל מציאותו היא תורה²⁶, כמ"ש (תולדות כה, כז) ויעקב איש תם יושב אהלים, לכן אין לגבי מקום להגבלות הטבע (כמו התורה עצמה)²⁷. ורק הא דצ"ל קיום הדינים בטבע הוא אופן הנדרש ע"פ המצוות ולא שמוגדרים בזה מתחילתם.

אבל ר"נ, לאחר ששמע מאמר ר' יוחנן "אין מסיחין בסעודה כו' ויבא לידי סכנה", נקט (הפירוש בדברי ר' יוחנן, שס"ל) כאופן הא' הנ"ל, שהדינים עצמם מוגדרים בגדר הטבע, ויש לומר דזהו מה שהקשה "וכי בכדי ספדו ספדניא וחנטו חנטיא וקברו קברייא" (ולא הקשה לו בפשטות, איך עשו דברים אלה), דעיקר כוונתו היתה להקשות בהא שנזכר הדבר בכתובים ד"ספדו ספדניא וחנטו חנטיא וקברו קברייא", וגם נעשה ע"פ ציווי של יוסף (נ, כ²⁸) (ובפרט הקבורה שהיא מצוה, ונעשתה ע"פ ציווי יעקב ויוסף), ומוכח מזה שגם ע"פ תורה יש הגדרת טבע העולם, כי את"ל ש"יעקב אבינו לא מת", נמצא, שכל המסופר בתורה ע"ד הפעולות שנעשו בגופו של יעקב אינו תיאור האמת ע"פ תורה (אלא רק "בכדי", לפי דעתם של המצרים שלא ידעו שלא מת).

ועל זה השיב לו "מקרא אני דורש כו' מה זרעו בחיים אף הוא בחיים", פירוש דכוונת ר' יוחנן ב"יעקב לא מת" אינה לענין איך שהתייחסו מצרים ליעקב, רק לאמיתית דרגת יעקב

(23) ראה בארוכה לקו"ש ח"ה ע' 80 ואילך.

(24) ראה אמונות ודעות להרס"ג מאמר א פ"א. מו"נ ח"ב הקדמה י"ב. וראה לקו"ש שם ע' 97 ואילך. וש"נ.

(25) שנאמר (תהלים קלה, ד) כי יעקב בחר לו י"ה – ב"ר פע"ו, א. וראה גם זח"א קעא, ב. וראה שם קמז, ב. קיט, ב. ועוד. שער הפסוקים תולדות כז, כה.

(26) ראה רשב"א לע"י שם. ועוד. וראה בהנסמן

בסוף ההערה הבאה.

(27) ועד"ז לגבי משה דאיתמר ב' (סוטה יג, סע"ב. זח"א לו, סע"ב) "לא מת", דענינו תורה, וידוע דמשה מלגאו ויעקב מלבר (ראה תקו"ז תי"ג – כט, א). – ראה בכ"ז לקו"ש חכ"ו ע' 6 ואילך ובהערה 68 שם.

(28) ולהעיר מאלשיך פרשתנו שם בארוכה (הובא בעץ יוסף כאן) – דיעקב נשאר שלם כמו שהוא וחנטו אותו. וראה שו"ת חת"ס י"ד סי' שלו. ואכ"מ.

לקראת שבת

גם של חיי הגוף שלו), שזוהי דרגתו ותיאורו כפי שהיא בתורה, שמצד גדרי התורה דוקא אינו מוגדר בגדרי טבע הבריאה, "חי הי". וזהו שאומר "מקרא אני דורש כו' מה זרעו בחיים אף הוא בחיים", דזה ש"אף הוא בחיים" אינו ענין שנראה לעיני בשר (למצרים), אלא זקוקים ל"מקרא (ובזה גופא) אני דורש".

ועפ"ז מובן שאין סתירה בין הענינים ("לא מת", ולאידך מסופר בכתובים ד"ספדו ספדנייא כו'"), כי זה ש"ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וקברו קברייא" הוא לפי ש"נדמה להם שמת", היינו כלפי המצרים, דלפי מה שראו – שלגבם ה"ז ענין אמיתי (ע"פ דיני תורה)²⁹ – עשו פעולות אלו בגופו של יעקב, כי גם מה שהדינים צ"ל בטבע העולם הוא ודאי ענין אמיתי מצד גדר התורה.

ונמצא, שע"פ תורה תרווייהו איתנהו בי': מצד עצמם אין בני ישראל ומציאות התורה מוגדרים בטבע הבריאה, אבל לאידך, רצה הקב"ה שפעולת קיום המצוות למטה תהי' בטבע העולם דוקא.

מאחר שנדמה להם שמת הרי הם צריכים לעשות בהתאם, כי כך נראה ונדמה להם בעיניהם. ועצ"ע בטעם כפל הפירושים בפרש"י. ואכ"מ.

29) ואולי יש לומר שזהו דיוק ל' רש"י בסוף ד"ה אף "ודחנטו חנטיא נדמה להם שמת" ולא כמ"ש לפניו בד"ה מקרא "סבורים היו שמת", כי

דרכי החסידות

אגרות קודש מכ"ק אדמו"ר מוהרי"צ
מליובאוויטש נ"ע בענייני עבודת השי"ת

חסידות היא מחי' נפשות ממש

"היא חכמה רחבה ועמוקה במאד"; "יגיעת נפש הוא בשביל להרגיש החיות האלקי שבחסידות";
"חסידות היא מחי' נפשות ממש"; "בכל זמן ובכל מקום שילמדו תורת החסידות בספר או בעל פה
יפעל על השומעים"

רוחב, עומק, יגיעת נפש ויגיעת בשר

בקיץ תרנ"ה ביום השלישי וביום הרביעי י"ט-כ' סיון בעת הטיולי' הרבה הוד כ"ק
אאמו"ר הרה"ק לשוחח על אודות לימוד תורת החסידות, ויבאר דברי קדשו בסיפורים
שונים.

ואעתיק בזה רק דברים אחדים.

תורת החסידות – אמר הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק – היא חכמה רחבה ועמוקה במאד,
והיא פשוט חכמה גדולה עם השכלות עמוקות, והכל הוא בענינים רוחניים.

בגליא שבתורה ישנם שכלים עמוקים, אבל הם בענינים שמהותם מורגש במציאות
באחד מהחושים, אם בראי' כמו טריפות הריאה והדומה או בשמיעה כמו טענות הטוענים
במלוה או בפקדון, וגם הענינים שאין מציאותם מורגש באחד החושים, הרי יש דוגמתו
אשר ממנו יבין עליו.

אבל בתורת החסידות הנה לא זו בלבד שההשכלות במהותם העצמי אין זה שהם מציאותם נרגש באחד החושים, אלא עוד זאת דגם המשלים והדוגמאות המבארים ומסבירים את ההשכלות ההם, הנה גם המשלים והדוגמאות הרי אין מציאותם נרגש באחד החושים, ומוכרחים להכריח את השכל ביגיעה גדולה ועצומה.

ללמוד את כתבי החסידות של עלטער זיידניס, הרבי האמצעי, הנדפסים בכלל, ו'אמרי בינה' בפרט, גרם אצלי שיצאו שערות הראש ממקומם מרוב יגיעת המוח, במחשבה עיונית הרבה שעות רצופות.

אמנם כל זה הוא רק יגיעת בשר בלבד, וישנו יגיעת נפש שהוא עוד למעלה מזה, כמבואר במ"א בארוכה דיגיעת נפש הוא בשביל להרגיש החיות האלקי שבחסידות.

ככל השכלה שהמשכיל משיג איזו השגה, חי המשכיל עם ההשגה. הגם שהחיות הוא חיות פנימי, מכיון שהשגה הוא דבר פנימי, "ותורתך בתוך מעי" – אבער לאחר ככלות הכל, זהו לא יותר מחיות זמני. חסידות היא 'חי בעצם', חיות עצמי.

חי בעצם הוא חי להחיות.

חסידות היא מחי' נפשות ממש.

הרבי, עם מסירות הנפש שלו עבור תורת החסידות, פעל למעלה, שבכל זמן ובכל מקום שילמדו וידברו בדברי חסידות, ה"ז יפעל, רק בתנאי שיהי' זה דברי הרב.

י' דברים במעלת תורת החסידות

המורם מכל האמור הן המה עשרה דברים אמר הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק:

(א) תורת החסידות הוא חכמה עמוקה עם שכלים עמוקים ורחבים ביותר.

(ב) מבאר ההבדל אשר בין ההשכלות העמוקות אשר בתורה הנגלית, להשכלים העמוקים שבתורה החסידות בג' דברים:

א. השכלים העמוקים שבתורה הנגלית, הנה המציאות שלהם נרגש ע"י אחד החושים, לא כן תורת החסידות אשר גם המשלים והדוגמאות אשר מהם צריכים להבין השכלים עצמיים הנה גם הן עפ"י רוב הנה מציאותם בלתי נרגש באחד החושים.

ב. כל הבנת והשגת השכלים העמוקים שבנגלה, אם כי גם הם באים ביגיעה, מ"מ הנה ביגיעת בשר וטרחה גדולה עומד עליהם, לא כן בהבנת והשגת תורת החסידות שצריכים יגיעת נפש עד שיעמוד על בורי' של דבר.

ג. כל הבנה והשגה שהמשכיל על דבר מבין ומשכיל הנה הוא חי בזה, ער לעבט מיט דער השגה, ועם היותה חיות פנימי, מ"מ אינו אלא חיות זמני, אבל החיות דתורת החסידות הוא חיות עצמי.

(ד) חיות עצמי דתורת החסידות הוא חי בעצם.

(ה) חי בעצם הוא חיות להחיות.

(ו) תורת החסידות מחי' נפשות.

ז) רבינו במסירת נפשו הק' על תורת החסידות פעל למעלה, אשר בכל זמן ובכל מקום שילמדו תורת החסידות בספר או בעל פה יפעל על השומעים.

(ח) בתנאי שישמרו דברי הרב.

עשרה דברים הללו: א) עמקות תורת החסידות, ב) ההפרש בין שכל דגליא לשכל דחסידות, ג) נגלה מציאותו מורגש, וחסידות גם המשלים רוחנים, ד) שכל הנגלה בא ביגיעת בשר, ושכל החסידות ביגיעת נפש, ה) שכל הנגלה הוא חיות אבל זמני, ושכל החסידות הוא חיות עצמי, ו) חיות עצמי הוא חי בעצם, ז) חי בעצם הוא חיות להחיות, ח) חסידות מחי', ט) חסידות פועל בכל זמן ובכל מקום, י) שמירת דברי הרב. הנה עם חיות אשר כל אחד מהם הוא תורה שלמה, אבל עם זה הנה נעוץ תחלתן בסופן כי עיקר העקרים הוא שמירת דברי הרב.

